

УДК 351.746.2:343.985(001.8)

Павленко С. О. – кандидат юридичних наук, провідний науковий співробітник відділу організації науково-дослідної роботи Національної академії внутрішніх справ, м. Київ; e-mail: pavlenko0212@gmail.com; ORCID 0000-0002-6108-9462

Аналіз сучасного стану наукових досліджень проблем оперативно-розшукової тактики

Наші знання – це сума того, чого ми навчилися, й того, що ми забули.

М. Ебнер-Ешенбах

Проаналізовано стан наукової розробленості проблем оперативно-розшукової тактики шляхом узагальнення і систематизації результатів монографічних робіт вітчизняних та іноземних учених, а також наукових розвідок з досліджуваної тематики, викладених у посібниках, методичних рекомендаціях, лекціях і наукових статтях різних історичних періодів. Для поглибленого вивчення означеної проблематики обрано хронологічний принцип викладу матеріалу, який надає можливість висвітлити визначальні ідеї та погляди в історії становлення сучасної оперативно-розшукової тактики. Науковий доробок українських та іноземних учених з окресленого кола питань систематизовано за такими групами: 1) наукові праці австрійських, німецьких і французьких дослідників, а також учених Російської імперії в період із середини XIX до початку XX століття; 2) наукові дослідження часів радянського періоду з 1917-го до 1991 року; 3) наукові доробки українських учених з обраної проблематики, здійснені з часів проголошення незалежності України. Детально проаналізовано напрацювання науковців радянського періоду, що стали науково-теоретичною основою для подальших наукових розробок сучасних вітчизняних дослідників оперативно-розшукової діяльності. Вони сприяли розвитку предмета оперативно-розшукової діяльності як самостійної навчальної дисципліни та відкриттю наукових шкіл Міністерства внутрішніх справ і Комітету державної безпеки. Констатовано, що найвагоміший науковий вплив на розвиток вітчизняної оперативно-розшукової діяльності загалом й оперативно-розшукової тактики зокрема зробив фундатор української наукової школи оперативно-розшукової діяльності відомий український учений-юрист, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України І. П. Козаченко. У сучасній науці сформовано достатню теоретичну базу для розроблення проблем оперативно-розшукової тактики. Водночас зміцнення позицій організованої злочинності, зростання рівня її професіоналізму, технічної оснащеності, розширення мережі корумпованих зв'язків, налагоджених в органах законодавчої, виконавчої та судової влади, актуалізують необхідність вивчення та окреслення нових напрямів удосконалення оперативно-розшукової тактики.

Ключові слова: тактика; оперативно-розшукова діяльність; криміналістична тактика; мистецтво; дослідження; злочинність.

Постановка проблеми. Сучасна організована злочинність становить небезпеку для національних інтересів окремих держав і є безпосередньою загрозою для міжнародної спільноти. Організована злочинність надзвичайно небезпечна для країн із нестабільною соціально-політичною та економічною обстановкою, що знаходяться в стані економічної та політичної трансформації, до яких належить, зокрема, й Україна [1, с. 99].

Ситуація ускладнилася у зв'язку з проведенням антитерористичної операції на Сході країни. Аналіз наукової літератури, дані, отримані із засобів масової інформації, а також опитування респондентів дають підстави стверджувати, що динаміка зростання рівня організованої злочинності в Україні зумовлена низкою чинників, серед яких: надмірне навантаження на органи Національної поліції у зв'язку із залученням її працівників до виконання завдань у зоні проведення АТО – 83 %; створення незаконних збройних формувань – 74 %; масове розповсюдження зброї та боєприпасів із конфліктної зони на Сході України – 72 %; збільшення кількості соціально невлаштованих осіб, що мають досвід бойових дій і психологічні проблеми, – 66 %; реформуванням правоохоронної системи – 57 %; інші чинники – 34 %.

Попри ці негативні явища і процеси в державі та правоохоронній системі, організована злочинність набирає зухваліших і небезпечніших форм шляхом підвищення рівня організованості, професіоналізму, озброєності, технічної оснащеності тощо. Корумповані зв'язки налагоджено в органах законодавчої, виконавчої та судової влади, що призводить до їх залежності від кримінальних структур і прийняття необхідних для них рішень, які порушують чинне законодавство або суспільні норми [2].

Окреслене вимагає від усіх державних органів, насамперед оперативних підрозділів Національної поліції України, активніших і скоординованіших заходів з протидії організованим злочинності, що мають передбачати використання найбільш ефективних та науково обґрунтованих тактичних прийомів і засобів діяльності.

З огляду на це, постає необхідність удосконалення теоретичних і методологічних засад оперативно-розшукової тактики, її місця та ролі у виявленні, припиненні та розкритті злочинів оперативними підрозділами Національної поліції України.

Теорія і практика засвідчують, що одним із дієвих і традиційних напрямів удосконалення протидії злочинам є покращення її теоретичного забезпечення.

Однією з обов'язкових складових отримання нового наукового знання та розроблення виважених і дієвих методичних

рекомендацій для працівників правоохоронних органів є ґрунтовний аналіз наукового доробку дослідників, які стояли біля витоків наукового аналізу проблематики. Слушною є думка вчених, які зауважують, що базовим матеріалом для формування нових ідей дослідження мають бути нагромаджені знання в певній сфері предметних інтересів [3, с. 12].

Таким чином, головною умовою будь-якого наукового дослідження є ґрунтовний аналіз наукового доробку вітчизняних та іноземних учених різних історичних періодів. Такий аналіз надасть можливість з'ясувати найвагоміші з-поміж них, що стали теоретичним підґрунтям предмета дослідження, з одного боку, й акцентувати на проблемних аспектах, що залишилися поза межами дослідження попередників, у контексті соціально-економічних, політичних, нормативно-правових, криміногенних та інших чинників – з іншого. Загалом аналіз стану наукової розробленості дає змогу окреслити перспективні напрями й обґрунтувати необхідність комплексного дослідження.

Метою статті є аналіз рівня наукової розробленості проблем оперативно-розшукової тактики шляхом узагальнення та систематизації результатів монографічних робіт вітчизняних й іноземних учених, а також наукових розвідок з досліджуваної тематики, викладених у посібниках, методичних рекомендаціях, лекціях і наукових статтях різних історичних періодів.

Для поглибленого вивчення означеної проблематики обрано хронологічний принцип викладу матеріалу, який сприяє висвітленню вагомих ідей і поглядів, які було покладено в розвиток сучасної оперативно-розшукової тактики.

Науковий доробок українських та іноземних учених з аналізованої проблематики пропонуємо згрупувати за часовим принципом у декілька груп.

Першу групу становлять дослідження, у яких уперше сформовано уявлення про оперативно-розшукову (криміналістичну) тактику як частину поліцейської науки. До цієї групи належать наукові праці австрійських, німецьких і французьких дослідників, а також учених Російської імперії в період із середини XIX до початку XX століття.

Друга група наукових досліджень охоплює праці радянського періоду – з 1917-го до 1991 року, у межах якої можна виокремити дві підгрупи:

- перша підгрупа – наукові праці в контексті досліджуваного питання в післяреволюційний або довоєнний періоди (1917–1939), коли формуються передумови для наукового пояснення предмета розшукового мистецтва (тактики);

- другу підгрупу утворюють наукові дослідження вчених «повоєнного» періоду (1945–1991), завдяки яким оперативно-

розшукова діяльність стала самостійною навчальною дисципліною.

Третю групу дослідження становлять доробки українських учених, здійснені з 1991 року й дотепер.

Водночас доцільно зауважити, що наукові праці, присвячені оперативно-розшуковій тактиці, неможливо розглядати відокремлено від криміналістичної тактики.

Із цього приводу слушно зазначає А. І. Вінберг, що тактика й методика розслідування злочинів тісно пов'язані з оперативно-розшуковою діяльністю і ці два напрями збагачують один одного.

Ми цілком поділяємо позицію дослідників [4, с. 38], які стверджують, що основні криміналістичні положення та рекомендації історично було закладено в теорію оперативно-розшукової діяльності й успішно пристосовано до її потреб. У сучасних умовах без освоєння криміналістичної тактики неможливо реалізувати окремі завдання оперативно-розшукової діяльності. Не випадково в переліку наукових спеціальностей оперативно-розшукову діяльність і криміналістику об'єднано в одну – 12.00.09.

Тому вважаємо за доцільне стан наукового розроблення оперативно-розшукової тактики дослідити в контексті становлення криміналістичної тактики в різні історичні періоди.

Схарактеризуємо першу групу наукових праць, що заклали основи сучасних тактичних прийомів розслідування та розкриття злочинів. Зокрема, уявлення про оперативно-розшукову (криміналістичну) тактику як частину поліцейської науки було відображено в працях таких іноземних (австрійських і німецьких) учених, як: Г. Альберт, А. Вейнгарт, Г. Гросс, Г. Шнейкерт, В. Штиберт, Л. Ягеманн та ін.

У контексті досліджуваної теми слід акцентувати увагу на праці А. Вейнгарта «Настанови щодо розслідування злочинів», яка спочатку вийшла друком на території України (м. Овруч, 1910), а вже згодом була перевидана в м. Санкт-Петербурзі 1912 року. Саме ця праця сприяла введенню в «поліцейську науку» терміна «тактика». Одне з найсуттєвіших положень цієї роботи полягало в такому: «Метою карного розшуку або розкриття злочинів є протидія злочинності та захист особистої і майнової безпеки громадян, – ось чому розшукова поліція, що виконує цей відповідальний обов'язок, є, насамперед, поліцією ініціативи, діяльність якої може бути успішною тільки за умови, якщо буде забезпечено наполегливе й активне переслідування злочинців, а не пасивну оборону від їхніх зазіхань. Для ефективного здійснення такої протидії, насамперед – злочинцям-професіоналам, необхідно з'ясувати, зібрати, об'єднати вже відомі й розробити нові прийоми боротьби та переслідування

злочинців, причому систематичний виклад прийомів протидії злочинності, науково об'єктивних і практично перевірених способів розслідування злочинів, встановлення винних, збирання доказів, затримання й викриття злочинця – це і є кримінально-поліцейська тактика, яка є такою самою необхідною складовою мистецтва розкриття злочинів, як воєнна тактика у військовому мистецтві» [5, с. 19–20].

Вагомою була праця Г. Гросса «Настанова для судових слідчих як система криміналістики» (1908). Хоча автор безпосередньо не використовував термін «тактика», однак фактично в цій роботі вперше було об'єднано всі відомі на той час науково-технічні прийоми та наукові засади тактики проведення слідчих дій [6, с. 74–181].

У працях Г. Шнейкerta «Таємниця злочинця і шляхи її розкриття» (1925) та Е. Анушата «Мистецтво розкриття злочинів і закони логіки» (1927) науково обґрунтовано положення щодо застосування знань з таких наук, як логіка та психологія, під час розкриття та розслідування злочинів, що є визначальними для оперативно-розшукової тактики.

Крім цього, слід акцентувати увагу на роботі В. Штиберта «Практичні настанови для працівників карного розшуку» (1925), у якій, власне, було закладено основи сучасних положень, що регулюють виконання спеціального завдання та конфіденційне співробітництво.

Вагомий внесок у розвиток оперативно-розшукової (криміналістичної) тактики зробили вчені романських та англосаксонських країн. Зокрема, ідеться про доробок А. Бертильйона, Е. Локара, Ф. Гальтона та ін.

Серед них визначальною є робота А. Бертильйона «Інструкція із сигналітики» (1893), у якій учений опублікував креслення та схеми всіх необхідних інструментів і приладів, а також малюнки, що відображають правила й послідовність вимірювання тіла людини. Як зразки до інструкції додано заповнені каліграфічним почерком реєстраційні картки. У поліцейській практиці активно застосовували такі винаходи вченого, як пристрій для фотографування (метричного) місця злочину, крісло для одночасного фотографування злочинців (анфас і профіль), спеціальний утримувач для фіксації положення голови. Дослідник також розробив і вдосконалив кілька варіантів «універсального і спрощеного фотоапарата для детективної зйомки» [7, с. 60].

Для оперативних цілей А. Бертильйон розробив кишеньковий розшуковий альбом, у якому було розміщено близько двох тисяч фотокарток з прикметами розшукуваних злочинців та осіб, висланих за межі країни. Цей альбом як зразок

було видано також у м. Санкт-Петербурзі («Розыскной альбом», 1908). Згодом департамент поліції Росії підготував і видав аналогічний російський варіант – «Розыскной альбом. Воры-карманники (марвихеры)» (1913) [7, с. 215].

У контексті нашого дослідження особливий науковий інтерес становить доробок засновника французької кримінальної поліції «Сюрте» Є. Відока. Його найвідомішими працями є такі: «Злодії: психологія їх традицій та мови» (1836), «Роздуми про в'язниці, каторги і страти» (1844), «Справжні таємниці Парижа» (1844) та інші, які було узагальнено в роботі «Записки Відока, начальника паризької таємної поліції» [8].

Принагідно зауважимо, що до роботи в поліції Є. Відок був професійним злочинцем й авантюристом. Здійснивши вдалу втечу з в'язниці 1799 року, подальші десять років він переховувався від поліції в Парижі. Однак упродовж цього періоду інші злочинці шантажували Відока видачею його органам влади. Саме тому він наважився на рішучий крок – прийшов у префектуру поліції Парижа та запропонував співпрацювати для розкриття злочинів, використовуючи його зв'язки з кримінальним середовищем, налагоджені протягом тривалого часу перебування в ув'язненні. Натомість він вимагав у керівництва поліції припинити подальше переслідування його за кримінальне минуле. Така пропозиція зацікавила керівництво поліції. Однак, для того щоб приховати від злочинного світу Парижа справжні наміри Відока, його спочатку заарештували, а потім інсценували втечу з в'язниці.

Під час залучення осіб до конфіденційного співробітництва Відок керувався таким принципом: «побороти злочинність зможе тільки злочинець». Тому до негласної співпраці він залучав колишніх в'язнів, які отримували грошове забезпечення таємного фонду за виконання покладених обов'язків і були зобов'язані дотримуватися суворої дисципліни. Протягом лише одного року Відок з дванадцятьма особами, які конфіденційно з ним співпрацювали, заарештував 812 убивць, злодіїв, грабіжників, шахраїв [8].

Протягом наступних двадцяти років діяльність організації Відока (яку невдовзі назвали «Сюрте», або «Безпека») стала фундаментом становлення французької кримінальної поліції. Перевтілення, таємні проникнення в злочинні співтовариства, інсценовані арешти, «підсадження» співробітників «Сюрте» в тюремні камери, навіть інсценування смерті співробітників після виконання ними завдань забезпечували Відоку безперервне надходження необхідної інформації.

Навіть коли Відок уже не мав можливості й надалі приховувати свою участь як шефа «Сюрте», він продовжував

систематично відвідувати тюрми, щоб запам'ятовувати обличчя кримінальних елементів (для їх подальшої ідентифікації).

Запорукою ефективності методів роботи Відока були ґрунтовні знання із психології злочинного світу. За його спогадами [9], найчастіше для викриття злочинців застосовували такий прийом, як перевтілення, що потребувало, насамперед, досконалого володіння основами психології людини. Важливу роль Відок відводив розвитку у співробітників інтуїції, зорової пам'яті, терпіння, уміння вжитися в образ тощо.

З огляду на викладене, зазначимо, що Є. Відок став основоположником упровадження та застосування в діяльності оперативних підрозділів поліції з протидії злочинності таких основних складових оперативно-розшукової тактики, як: моделювання, планування, запам'ятовування, досвід, уява, інтелект тощо. Водночас під час розкриття злочинів начальник «Сюрте» поглиблено вивчав індивідуально-психологічні особливості злочинців.

На його переконання, «ефективно розкрити злочин неможливо без досконалого знання психології злочинця». Тому його вважають першим у Європі «оперативним психологом».

Вагомий внесок у розвиток і вдосконалення окремих положень тактики й методики розкриття та розслідування злочинів також зробили вчені Російської імперії. Зокрема, І. Т. Тарасов («Підручник науки поліцейського права», 1891), В. Долопчев («Участь поліції в провадженні кримінальних справ. Посібник для чинів поліції», 1901), Є. Ф. Буринський («Судові експертизи документів», 1903), Л. А. Добкевич («Настільний поліцейський словник», 1904); Г. М. Рудий («Інструкція посадовцям київської поліції розшуку», 1905), О. А. Квачевський («Про кримінальне переслідування, дізнання», 1908), І. М. Снегирьов («Про розшук», 1908), В. І. Лебедев («Мистецтво розкриття злочинів», 1909), І. П. Генсіор («Нотатки про карний розшук і реєстрація злочинців», 1911), С. М. Трегубов («Наукова техніка розслідування злочинів», 1912), Є. П. Акулінін («Інструкція для городових міської поліції», 1912), М. І. Нестеров («Стислий курс сисної справи», 1914) та ін.

Серед творів учених-поліцейстів слід виокремити праці професора І. Т. Тарасова – випускника юридичного факультету Київського університету св. Володимира, зокрема його магістерську дисертацію «Особисте затримання як поліцейський засіб безпеки» (1875), а також праці «Поліцейський арешт у Росії. I. Період докняжий, княжий і царський (1877), «Поліцейський арешт в Росії. II. Період імператорський» (1886) і «Поліція в епоху реформ» (1885). В останній роботі автор зауважив: «Необхідні вимоги, яким має відповідати належно

організована сискна поліція, зводяться до такого: 1) призначення головних агентів цієї поліції з працівників органів загальної поліції, що цілком присвятили себе поліцейській службі та виявили достатню досвідченість і схильність до сискної діяльності; 2) обрання додаткових агентів, тобто так званих шпигунів або сищиків, в обмеженій кількості, вибірково, для уникнення неблагонадійних; 3) ці органи не повинні застосовувати примус (наприклад, самочинство щодо затримання особи, обшуку житла тощо), обмежуючись виключно таємним розшуком, а в разі виникнення необхідності вдатися до примусу агенти сискної поліції мають звертатися за сприянням до поліції явної, наділеної відповідною примусовою владою; 4) доручати завідування цією поліцією слід досвідченому начальникові, підлеглому начальникові загальної поліції; 5) забезпечити злиття сискної поліції із загальною в одне органічне ціле» [7, с. 85; 9, с. 85–86].

Одним із піонерів застосування науково-технічних засобів у діяльності поліції Російської імперії став начальник Київського сискного відділення Г. М. Рудий. Побувавши за кордоном і вивчивши досвід роботи кримінальної поліції зарубіжних країн (Англії, Франції, Німеччини, Австрії), він реорганізував сискну частину за західноєвропейським зразком (1901–1902). Завдяки його зусиллям чини Київського сискного відділення першими в Росії почали застосовувати в розшуковій практиці валізу сищика («слідчий чемодан» (1903), дактилоскопію (1904), собак-шукачів (1905).

Крім цього, за участю Г. М. Рудого було розроблено Інструкцію чинам Київської сискної поліції (1905) – перший у Російській імперії нормативно-правовий акт, який регламентував організацію та діяльність розшукової поліції, застосування дактилоскопії, собак-шукачів у розшуковій справі. Засноване ним 1902 року антропометричне бюро поклало початок організації в Україні поліцейської експертно-криміналістичної служби.

Головний сищик Києва запропонував змістовну класифікацію злочинців за 32 типами: 1) «гейменики» – убивці; 2) «грантовщики» – розбійники та грабіжники; 3) «фуфери» – підпалювачі; 4) «шніфери» – злодії, що вчиняли крадіжки зі зломом; 5) «взломщики кас»; 6) «скачки» – квартирні злодії, що підбирали ключі; 7) «випери» – викрадачі речей з передпокоїв; 8) «ранкові» – крадії, що обкрадали сплячих уранці; 9) «мойщики» – крадії, що орудували в потягах; 10) «цапленики» – спеціальні залізничні злодії; 11) «голуб'ятники» – крадії з горищ; 12) «злодії – полотери і ремісники» – злодії, що обкрадали квартири під час або після їх ремонту; 13) «злодійська прислуга» – робочі, що влаштовувалися на службу до господаря з метою

обкрадання; 14) «шопенфелери» – крадії з магазинів; 15) «марвіхери і фортицери» – кишенькові злодії; 16) «хипезники, коти і кішки» – обкрадачі чоловіків за допомогою жінок, що заманюють своїх жертв для любовних утіх у пристосовані для цього приміщення; 17) «халамидники і дев'ятники» – дрібні злодії; 18) «ридикюльчики» – крадії, що виривають ридикюлі в перехожих жінок; 19) «черединники» – конокради; 20) «апостольники» – крадії рогатої худоби; 21) «оребурки і нухгеери» – навідники і помічники, що йдуть слідами злодіїв для отримання частини здобичі; 22) «поїзні» – особи, що надають підводи для злодіїв і викраденого; 23) «хавирники, малинники» – утримувачі злодійських кубел; 24) «блатакаї» – скупники викраденого; 25) «феї-щасливчики» – аферисти; 26) «басманники, бугайники, лінкерхалфіни» – викрадачі грошей шляхом підкидання гаманця; 27) «клопери» – викрадачі грошей під час їх розміну; 28) «шулери» – шахраї; 29) «фільмахери, лотерейники» – гравці на три карти; 30) «зуктери, супники» – сутенери; 31) «торговці жінками»; 32) «повії – мийщиці й аферистки» – злодійки. З-поміж зазначених категорій злочинців найнебезпечнішими, на думку Г. М. Рудого, були категорії № 1–9, 13–16, 26, оскільки здебільшого вони діяли поза місцем свого мешкання, щоб приховати сліди злочинної діяльності. Випадки їх затримання чинами поліції були дуже рідкісними, тому що поліцейські органи за місцем учинення злочину не мали в розпорядженні інформації про них, передусім – їхніх фотознімків [9].

Важливу роль у становленні розшукового мистецтва відіграли лекції відомого науковця та практичного працівника розшуку В. І. Лебедева «Мистецтво розкриття злочинів», видані 1909 року окремою книгою, яку й досі використовують у професійній підготовці співробітників карного розшуку. Значну частину навчального часу на цих курсах відведено практичним заняттям, які проводили у в'язниці, розшукових відділеннях, де слухачі ознайомлювалися з методами протидії злочинності. Такий підхід до підготовки начальників розшукових відділень було визначено тим, що вони мали забезпечувати професійне навчання своїх підлеглих, які перед вступом на службу в розшук не проходили спеціальної оперативно-розшукової підготовки [10].

Таким чином, узагальнюючи науковий доробок учених першої групи, можна дійти висновку, що праці дослідників цього періоду сформулювали передумови для наукового пояснення предмета розшукового мистецтва (тактики).

Саме на цьому етапі розроблено основні форми, тактичні прийоми, методи протидії професійній злочинності, налагоджено систему розшукових обліків, упроваджено в практику кримінального сиску новітні досягнення науки і техніки

(антропометрії, дактилоскопії, фотографування, використання собак-шукачів тощо) [7, с. 2–3].

Під час аналізу другої групи наукових досліджень зосередимо увагу на наукових ідеях засновників і відомих представників наукових шкіл.

У післяреволюційний період вагомою подією в розвитку та формуванні розшукового мистецтва (тактики) стало опублікування низки наукових праць професора юридичного факультету Московського державного університету І. М. Якімова («Досвід карного розшуку», «Техніка провадження обшуку», «Техніка огляду», «Сучасний стан реєстрації злочинця», «Мистецтво і техніка допиту», «Допоміжна система реєстрації злочинців і злочинів», «Новини кримінальної техніки»).

Визначальні положення цих публікацій було включено у фундаментальну працю вченого «Практичні настанови щодо розслідування злочинів». Зокрема, у цій роботі зазначено, якими якостями має володіти «сищик», щоб пізнати оперативно-розшукове мистецтво. Автор вважав, що професія агента є саме мистецтвом, що ґрунтується не лише на практичному досвіді, а й на спеціальних знаннях. В іншій праці «Сучасне розшукове мистецтво» науковець акцентував на необхідності знання оперативними співробітниками різних видів злочинців, злочинного середовища, його звичаїв, традицій, злочинних професій тощо [11, с. 113–14; 12, с. 236].

Значущим у контексті нашого дослідження стало монографічне дослідження М. С. Батюшина «Таємна військова розвідка і боротьба з нею», видане у формі лекцій 1939 року в м. Софії. У книзі висвітлено теоретичні засади стратегії і тактики розвідувальної та контррозвідувальної діяльності.

Попри це, аналіз окремих досліджень [13] засвідчує, що протягом 1930-х років не розроблено вагомих науково-теоретичних підходів у контексті досліджуваної теми у зв'язку із засиллям авторитаризму та культу особи в країні.

Лише після Другої світової війни почали відновлювати кадровий склад оперативних апаратів, уживали заходів, спрямованих на відновлення теоретичних досліджень у галузі оперативно-розшукової діяльності.

Цей період, на думку вчених, характеризувався не тільки розвитком нормативно-правового регулювання діяльності правоохоронних органів, а й розроблення організаційно-правових і теоретичних проблем оперативно-розшукової тактики. Цьому безпосередньо сприяли наукові дослідження відомих науковців.

Найкращі умови для подальшого розвитку теорії та практики оперативно-розшукової діяльності склалися після утворення

1956 року, самостійної кафедри оперативної роботи органів внутрішніх справ у Вищій школі МВС СРСР. У науково-дослідному інституті міліції СРСР було засновано перший відділ наукового розроблення оперативно-розшукової проблематики. Крім того, почав виходити друком бюлетень «Оперативно-розшукова робота», призначений для вивчення й узагальнення спеціальних сил, засобів і методів протидії злочинності й ефективності їх застосування [14].

Після прийняття 1958 року Основ кримінального судочинства СРСР і союзних республік та кримінально-процесуальних кодексів союзних республік ОРД вперше визнано державною функцією протидії злочинності. Кримінально-процесуальний закон надав ОРД статусу легітимної і визначив її правове підґрунтя [13].

З огляду на те, що методологічні засади сучасної оперативно-розшукової (криміналістичної) тактики сформовано ще в радянський період, вважаємо за необхідне визначити ступінь розробленості цієї проблематики в науковій доктрині СРСР.

Зокрема, науковим підґрунтям вивчення теоретичних, організаційних і правових проблем оперативно-розшукової тактики за часів колишнього СРСР слугували дисертаційні дослідження А. С. Шльонова «Документування злочинних дій осіб, які розробляються» (1965), Д. В. Гребельського «Теоретичні основи й організаційно-правові проблеми оперативно-розшукової діяльності органів внутрішніх справ» (1977), В. Г. Боброва «Правові та організаційні основи оперативної розробки, шляхи та заходи її вдосконалення (питання теорії та практики)» (1980), В. Г. Самойлова «Оперативно-розшукова тактика органів внутрішніх справ» (1984), В. М. Аتماжитова «Основи оперативно-розшукової тактики» (1986), І. П. Козаченка «Тактика застосування методів і засобів оперативно-розшукової діяльності» (1986) тощо.

Важливе значення для вивчення окресленого кола проблем мали також комплексні дослідження, присвячені криміналістичній тактиці, В. О. Коновалової «Теоретичні проблеми слідчої тактики» (1966), О. О. Закатова «Тактика допиту потерпілого на попередньому слідстві» (1971), В. С. Комаркова «Тактика пред'явлення доказів на допиті обвинуваченого» (1973), О. О. Шміда «Тактичні основи розпізнання неправдивих показань» (1973), О. Я. Баєва «Криміналістична тактика та кримінально-процесуальний закон» (1975), М. П. Хайдукова «Тактичні основи впливу слідчого на осіб, які беруть участь у справі» (1979), В. К. Смилгаїніса «Тактика пред'явлення доказів під час допиту обвинуваченого» (1979), С. О. Величкіна «Тактика

організації розслідування» (1981), Л. Т. Начева «Конфліктні ситуації під час допиту в процесі розслідування злочинів» (1988), Г. С. Казиняна «Процесуальні і тактичні основи перевірки, оцінювання та використання доказової інформації, отриманої під час допиту» (1982) та ін.

Напрацювання цього періоду стали науково-теоретичною базою для подальших досліджень сучасних вітчизняних учених у галузі ОРД. Саме наукові доробки радянських науковців сприяли розвитку предмета ОРД як самостійної навчальної дисципліни та відкриттю наукових шкіл МВС і КДБ.

З-поміж праць з оперативно-розшукової тактики третьої групи слід акцентувати увагу на комплексних дослідженнях В. П. Євтушка «Правові та організаційні засади оперативно-розшукової тактики» (1999), Д. Й. Никифорчука «Боротьба оперативних підрозділів МВС України з бандитськими формуваннями» (2000), О. А. Михайличенка «Тактика застосування оперативних комбінацій при затриманні злочинців» (2002), О. Ф. Долженкова «Теоретичні проблеми становлення політики протидії створенню інфраструктури злочинного світу засобами оперативно-розшукової діяльності органів внутрішніх справ» (2002), О. Г. Цветкова «Впровадження негласних працівників оперативних підрозділів ОВС в організовані злочинні групи та злочинні організації (теоретичні, науково-прикладні аспекти)» (2002), А. О. Михайличенка, І. В. Сервецького «Тактика застосування оперативних комбінацій при затриманні злочинців» (2002), В. І. Литвиненка, Г. М. Бірюкова «Оперативно-розшукова тактика розкриття злочинів» (2003), Я. Ю. Кондратьєва «Теоретично-правові та оперативно-тактичні засади запобігання злочинам оперативними підрозділами кримінальної поліції» (2004), В. В. Шендрика «Оперативна комбінація: теоретико-правові та організаційно-тактичні основи (за матеріалами діяльності кримінальної міліції)» (2005), Ю. Ю. Орлова «Застосування оперативної техніки в оперативно-розшуковій діяльності міліції (теорія і практика)» (2007), М. А. Погорецького «Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі» (2007), В. Б. Школьного «Тактика викриття організатора злочинного угруповання» (2009), Ю. А. Лапутіна «Активні агентурно-оперативні заходи Служби безпеки України: теоретико-методологічні аспекти» (2010), В. С. Тарасенка «Окрема теорія агентурного методу оперативно-розшукової діяльності органів внутрішніх справ України» (2011), А. М. Кислого «Теоретичні та організаційно-тактичні засади сприяння здійсненню оперативно-розшукової діяльності (за матеріалами МВС України)» (2011), С. Д. Рєзник «Тактика

агентурної роботи підрозділів ОВС у протидії незаконному обігу наркотиків серед неповнолітніх» (2013) та ін.

Важливе значення для розроблення проблеми мали також праці вчених-криміналістів Н. М. Ахтирської «Криміналістична тактика: принципи і функції» (1998), М. О. Головецького «Тактика узнавання і впізнання на попередньому слідстві» (1999), В. О. Сакало «Тактика злочинної діяльності» (2007) тощо.

У ґрунтовній праці В. О. Сакало [15] вперше на монографічному рівні досліджено явище тактики злочинної діяльності, форми та напрями цієї діяльності. Аргументовано позицію про те, що формування та використання тактики злочинної діяльності є складним, багатоетапним процесом, що постійно розвивається та негативно позначається на розкритті й розслідуванні злочинів. У роботі виокремлено основні складові тактики злочинної діяльності, які притаманні як способу вчинення злочину, так і протидії розслідуванню.

Також автор акцентує увагу на тому, що для підвищення ефективності та якості протидії злочинності необхідно в межах криміналістичної тактики вивчати, зокрема, тактику злочинної діяльності.

Певні аспекти оперативно-розшукової тактики висвітлено в навчальних посібниках: А. С. Вандишева, Е. О. Дідоренка, Н. Н. Польського, В. Г. Самойлова «Оперативна комбінація» (1975) та «Оперативно-розшукова тактика органів внутрішніх справ» (1984), Ю. А. Вакутіна «Способи маскування злочинної поведінки» (1987), Є. О. Митрофанова та С. С. Овчинського «Оперативно-розшукові дії: поняття, типологія, тактика» (1987), В. М. Мешкова, В. Л. Попова «Оперативно-розшукова тактика і особливості легалізації отриманої інформації» (1999), К. К. Горяїнова, В. С. Овчинського, Г. К. Синілова «Теорія оперативно-розшукової діяльності» (2006), А. О. Михайличенка «Оперативно-розшукова тактика органів внутрішніх справ» (2011), І. Р. Шинкаренка та К. О. Чаплинського «Загальні основи здійснення тактичних комбінацій під час оперативно-розшукових заходів та негласних слідчих (розшукових) дій» (2016); методичних рекомендацій: В. П. Шиєнка «Сутність оперативно-розшукової тактики» (1998); лекцій: І. Ф. Обушевського «Тактика оперативно-розшукових заходів щодо запобігання, розкриття злочинів і розшуку злочинців, що переховуються» (1993), Г. М. Бірюкова «Сутність та поняття оперативно-розшукової тактики» (2012); наукових статтях: М. М. Перепелиці «Тактика пошуку та збору оперативно-розшукової інформації у процесі оперативного обслуговування» (1999), А. А. Михайличенка «Загальні основи оперативно-розшукової тактики» (2000), Г. М. Бірюкова «Становлення та розвиток теорії оперативно-

розшукової тактики» (2004), Я. Ю. Кондратьєва «Проблеми тактики ОРД» (2004), Е. В. Рижкова «Теоретико-прикладні питання оперативно-розшукової тактики» (2011), В. М. Ценова «Організаційно-тактичні основи проведення оперативної комбінації органами Національної поліції України» (2018).

Серед наукових публікацій у відкритих виданнях слід виокремити наукову статтю Г. М. Бірюкова «Оперативно-тактичне прогнозування як елемент оперативно-розшукової тактики» (2010), у якій автор визначив поняття «прогнозування» як елемент оперативно-розшукової тактики, розглянув його сутність і зміст, дослідив тлумачення цього поняття в криміналістиці та кримінології, а також запропонував авторську дефініцію оперативно-тактичного прогнозування [16].

Ґрунтовною є публікація О. В. Меживого «Оперативно-розшукова ситуація як підстава для вибору та застосування оперативної комбінації» (2010). У цій статті вчений розглянув перспективи застосування ситуаційного підходу до вибору та проведення оперативних комбінацій оперативними підрозділами ОВС, сформулював визначення оперативно-розшукової ситуації та оперативної комбінації крізь призму законодавства України, обґрунтував пропозиції щодо вдосконалення нормативної регламентації проведення оперативних комбінацій оперативними підрозділами ОВС України [17].

Узагальнюючи науковий доробок українських дослідників, які комплексно вивчали правові й організаційні питання оперативно-розшукової тактики, слід констатувати, що найвагоміший науковий вплив на розвиток вітчизняної оперативно-розшукової діяльності загалом й оперативно-розшукової тактики зокрема зробив фундатор української наукової школи оперативно-розшукової діяльності відомий український учений-юрист, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України І. П. Козаченко. Його ім'я нерозривно пов'язане зі створенням й активним розвитком української наукової школи теорії оперативно-розшукової діяльності, підготовкою вчених-фахівців із цієї наукової спеціальності [18].

Наукова спадщина вченого становить понад 150 наукових праць, серед яких монографії, навчальні посібники, підручники та наукові статті з проблем оперативно-розшукової діяльності. Йому належать фундаментальні праці: «Оперативно-розшукова профілактика злочинів. Становлення та розвиток» (1984), «Тактика застосування методів і засобів оперативно-розшукової діяльності в профілактиці та розкритті злочинів» (1988), «Основні напрями попередження (профілактики) злочинності» (1990), «Оперативно-розшукова профілактика (правові й організаційно-тактичні питання)» (1991), «Правові морально-етичні та

організаційні основи оперативно-розшукової діяльності» (1999), «Оперативно-розшукова діяльність як правоохоронна функція кримінальної міліції» (2000), «Дотримання прав і свобод людини у проведенні тимчасових і виняткових оперативно-розшукових заходів» (2000), «Охоронна і захисна функція оперативно-розшукової діяльності» (2001), «Використання в кримінальному процесі матеріалів оперативно-розшукової діяльності та гарантії захисту прав і свобод людини» (2004) та ін.

Висновки. Отже, на сучасному етапі сформовано достатню теоретичну базу для розроблення проблем оперативно-розшукової тактики. Водночас зміцнення позицій організованої злочинності, що супроводжується зростанням рівня її професіоналізму, технічної оснащеності, розширенням мережі корумпованих зв'язків, налагоджених в органах законодавчої, виконавчої та судової влади, актуалізує необхідність подальшого окреслення нових напрямів удосконалення оперативно-розшукової тактики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Погорецький М. А. Організована злочинність в Україні: тенденції розвитку та заходи протидії [Електронний ресурс] / М. А. Погорецький // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2007. – Вип. 16. – С. 99–110. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/boz_2007_16_9. – Назва з екрана.
2. Павленко С. О. Шляхи удосконалення правового регулювання протидії особам, віднесеним до категорії «злочинів у законі» в Україні / С. О. Павленко // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2016. – Вип. 6. – Т. 3. – С. 73–79. – (Серія «Юридичні науки»).
3. Головін Б. М. Корислива насильницька злочинність в Україні: феномен, детермінація, запобігання : монографія / Б. М. Головін. – Харків : Право, 2011. – 440 с.
4. Ткачук Т. А. Современные проблемы подготовки научных работников уголовно-исполнительной системы / Т. А. Ткачук, В. Н. Бодяков // Материалы Всероссийской научно-практической конференции «Уголовный процесс и криминалистика: теория, практика, дидактика (вопросы подготовки научно-педагогических кадров)», научно-практического семинара «Правовое положение участников стадии исполнения приговора», круглых столов «Гражданско-правовое обеспечение деятельности УИС», «Взаимодействие УИС с институтами гражданского общества: историко-правовые и теоретико-методологические аспекты». – 2017. – С. 35–40.
5. Даков С. В. Криминалистическая тактика: генезис и перспективы развития : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / С. В. Даков. – СПб., 1999. – 177 с.
6. Гросс Г. Руководство для судебных следователей как система криминалистики / Г. Гросс. – Новое изд., перепеч. с изд. 1908 г. – М. : ЛексЭст, 2002. – 1088 с.
7. Чисніков В. М. Антропометрія у Російській імперії (кін. XIX – поч. XX ст.) / В. М. Чисніков // Міжнародна поліцейська енциклопедія. У 10 т. Т. 5. Кримінально-процесуальна та криміналістична діяльність поліцейських організацій. – Київ : Атіка, 2009. – С. 45–47.
8. Записки Видока, начальника Парижской тайной полиции. В 3 т. Т. 1. – Киев : Свенас, 1991. – 316 с.

9. Тарасов И. Т. Полиция в эпоху реформ / И. Т. Тарасов. – М. : Юрид. вестник, 1885. – 160 с.
10. Мулукаев Р. Сказ о сыске / Р. Мулукаев, Р. Полубинский // Советская милиция. – 1990. – № 12. – С. 29.
11. Теория оперативно-розыскной деятельности : учебник / [под ред. К. К. Горяинова и др.]. – М. : ИНФРА-М, 2009. – 831 с.
12. Даньшин М. В. Проблема диференціації криміналістики та теорії оперативно-розшукової діяльності / М. В. Даньшин // Порівняльно-аналітичне право. – 2015. – № 2. – С. 234–237.
13. Дубоносов Е. С. Оперативно-розыскная деятельность : учебник и практикум для СПО / Е. С. Дубоносов. – 5-е изд., перераб. и доп. – М. : Юрайт, 2017. – 477 с. – (Серия «Профессиональное образование»).
14. Климов И. А. Предмет, система, методология, история и перспективы развития теории оперативно-розыскной деятельности : курс лекций / И. А. Климов, Г. К. Синилов. – М. : ЮИ МВД РФ, 1995. – 31 с.
15. Сакало В. О. Тактика злочинної діяльності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / В. О. Сакало. – Київ, 2002. – 189 с.
16. Бірюков Г. М. Оперативно-тактичне прогнозування як елемент оперативно-розшукової тактики / Г. М. Бірюков // Вісник Академії управління МВС. – 2010. – № 2 (14). – С. 128–134.
17. Межовой О. В. Оперативно-розшукова ситуація як підстава для вибору та застосування оперативної комбінації / О. В. Межовой // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2010. – № 2. – С. 366–373.
18. Пчолкін В. Д. Роль І. П. Козаченка у становленні та розвитку теорії ОРД в Україні [Електронний ресурс] / В. Д. Пчолкін // Форум права. – 2011. – № 2. – С. 799–785. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-2/11pvdovu.pdf>. – Назва з екрана.

REFERENCES

1. Pohoretskyi, M.A. (2007). Orhanizovana zlochynnist v Ukraini: tendentsii rozvytku ta zakhody protydyi [Organized Crime in Ukraine: Development Trends and Counteraction Measures]. *Borotba z orhanizovanoi zlochynnisti i koruptsiiei (teoriia i praktyka), Fighting Organized Crime and Corruption (theory and practice)*, 16, 99-110. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/boz_2007_16_9 [in Ukrainian].
2. Pavlenko, S.O. (2016). Shliakhy udoskonalennia pravovoho rehuliuвання protydyi osobam, vidnesenym do katehorii "zlodiiv u zakoni" v Ukraini [Ways of improving the legal regulation of counteraction to persons classified as "thieves" in Ukraine]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu, Scientific Bulletin of Kherson State University*, 6, 73-79 [in Ukrainian].
3. Holovkin, B.M. (2011). *Koryslyva nasylnytska zlochynnist v Ukraini: fenomen, determinatsiia, zapobihannia [Forced violent crime in Ukraine: a phenomenon, determination, prevention]*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
4. Tkachuk, T.A., & Bodiakov, V.N. (2017). Sovremennye problemy podgotovki nauchnykh rabotnikov ugovovno-ispolnitelnoi sistemy [Modern problems of training of scientists of the penal-executive system]. *Materialy Vserossiiskoi nauchno-prakticheskoi konferencii "Ugolovnyi process i kriminalistika: teoriia, praktika, didaktika (voprosy podgotovki nauchno-pedagogicheskikh kadrov)", nauchno-prakticheskogo seminar "Pravovoe polozhenie uchastnikov stadii ispolneniia prigovora", kruglykh stolov "Grazdansko-pravovoe obespechenie deiatelnosti UIS", "Vzaimodeistvie UIS s institutami grazdanskogo obschestva: istoriko- pravovye i teoretiko-metodologicheskie aspekty", Materials of the All-Russian Scientific and Practical Conference "Criminal Process and Criminalistics: Theory, Practice, Didactics (Issues in the Training of Scientific and Teaching Personnel)", the scientific and practical seminar "Legal Status of the Participants in the Stage of Execution of the Sentence", round tables "Civil and*

Legal Support of the Criminal Penitentiary System", "Interaction of MIS with Civil Society Institutions: Historical, Legal and Theoretical and Methodological Aspects", pp. 35-40 [in Russian].

5. Dakov, S.V. (1999). Kriminalisticheskaia taktika: genezis i perspektivy razvitiia [Criminalistic tactics: genesis and development prospects]. *Candidate's thesis*. SpB. [in Russian].

6. Gross, G. (2002). *Rukovodstvo dlia sudebnyh sledovatelei kak sistema kriminalistiki* [A manual for forensic investigators as a forensic system]. Moscow: LeksEst [in Russian].

7. Chysnikov, V.M. (2009). Antropometriia u Rosiiskii imperii (kin. XIX - poch. XX st.) [Anthropometry in the Russian Empire (the end of the nineteenth and early twentieth centuries)]. *Mizhnarodna politseiska entsyklopediia, International Police Encyclopedia*. (Vols. 1-10). Kyiv: Atika [in Ukrainian].

8. *Zapiski Vidoka, nachalnika Parijskoi tainoi policii* [Notes by Widock, the head of the Paris Secret Police]. (1991). (Vols. 1-3). Kiev: Svenas [in Russian].

9. Tarasov, I.T. (1885). *Policia v epohu reform* [Police in the era of reform]. Moscow: Yurid. vestnik [in Russian].

10. Mulukaev, R., & Polubinskii, R. (1990). Skaz o syske [The Tale of Detective]. *Soveckaia miliciia, The Soviet militia*, 12, 29 [in Russian].

11. Goriainov, K.K. (Ed.). (2009). *Teoriia operativno-rozysknoi deiatelnosti* [Theory of operational-search activity]. Moscow: INFRA-M [in Russian].

12. Danshyn, M.V. (2015). Problema dyferentsiatsii kryminalistyky ta teorii operativno-rozshukovoi diialnosti [The problem of differentiation of criminology and the theory of operative-search activity]. *Porivnialno-analitychne pravo, Comparative and analytical right*, 2, 234-237 [in Ukrainian].

13. Dubonov, E.S. (2017). *Operativno-rozysknaia deiatelnost* [Operative-search activity] (5th ed., rev.). Moscow: Yurait [in Russian].

14. Klimov, I.A., Sinilov, G.K. (1995). *Predmet, sistema, metodologii, istoriia i perspektivy razvitiia teorii operativno-rozysknoi deiatelnosti* [The subject, system, methodology, history and prospects for the development of the theory of operational-search activity]. Moscow: Yul MVD RF [in Russian].

15. Sakalo, V.O. (2002). Takyka zlochyynnoi diialnosti [Tactics of criminal activity]. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

16. Biriukov, H.M. (2010). Operativno-taktychne prohnouzuvannia yak element operativno-rozshukovoi taktyky [Operational-tactical forecasting as an element of operative-search tactics]. *Visnyk Akademii upravlinnia MVS, Bulletin of the Academy of Management of the Ministry of Internal Affairs*, 2(14), 128-134 [in Ukrainian].

17. Mezhyvoi, O.V. (2010). Operativno-rozshukova sytuatsiia yak pidstava dlia vyboru ta zastosuvannia operativnoi kombinatsii [Operational and search situation as the basis for the selection and application of operational combination]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav, Scientific Bulletin of Lviv State University of Internal Affairs*, 2, 366-373 [in Ukrainian].

18. Pcholkin, V.D. (2011). Rol I. P. Kozachenka u stanovleni ta rozvytku teorii ORD v Ukraini [The role of I. Kozachenko in the development and development of the ORD theory in Ukraine]. *Forum prava, The forum is right*, 2, 799-785. Retrieved from <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-2/11pvdovu.pdf> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 23.05.2018

Pavlenko S. – Ph.D in Law, Leading Research Fellow of the Scientific and Research Work Unit of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine; e-mail: pavlenko0212@gmail.com; **ORCID 0000-0002-6108-9462**

Analysis of the Modern State of Scientific Researches of the Problems of Operational-Personal Tactics

The article is devoted to the analysis of the state of scientific elaboration of the problems of operational and search tactics by generalizing and systematizing the results of monographic works of domestic and foreign scientists, as well as scientific research of the subjects covered in the manuals, methodological recommendations, lectures and scientific articles of various historical periods. With a view to a deeper analysis of the problem, the chronological principle of presentation of the material has been chosen, which will illuminate the weighty ideas and views that have been put in the development of modern operational-search tactics. Therefore, the scientific potential of Ukrainian and foreign scholars on this subject is systematized according to the following content groups, in particular: 1) the scientific works of Austrian, German and French researchers, as well as scholars of the Russian Empire since the middle of the 19th century – the beginning of the twentieth century; 2) scientific studies of the Soviet period from 1917 to 1991; 3) scientific works of Ukrainian scientists, with the selected problems implemented in the period from the proclamation of independence of Ukraine in 1991 and still. Particular attention is paid to the achievements of scientists in the days of the Soviet period, they became the scientific and theoretical basis for further scientific developments of modern domestic researchers of operational-search activity. It was the scientific works of Soviet scientists that contributed to the development of the subject of operational and investigative activity as an independent educational discipline and the opening of scientific schools of the Ministry of Internal Affairs and the KGB. Summarizing the scientific potential of Ukrainian scientists who comprehensively studied the legal and organizational issues of operational-search tactics, it was noted that the founder of the Ukrainian scientific school of operational-search activity made a significant scientific impact on the development of domestic operational and search activities in general and operational-search tactics in particular – known Ukrainian scientist-lawyer, Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine – Ivan Petrovich Kozachenko. It is concluded that today there is a sufficient theoretical basis for the development of problems of operational-search tactics. At the same time, the links of organized crime positions are accompanied by a growing level of professionalism, technical equipment, corrupt ties that are closely established in the legislative, executive and judicial bodies, requiring scientists to urgently study and identify new directions for improving operational-search tactics.

Keywords: tactics; operational-search activity; forensic tactics; art; research; crime.